Gemeente Breda
Dienst Welzijn

Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 2521
4800 CM Breda

Inlichtingen: Archeologie 076 - 293662 Monumentenbeleid 076 - 293808

Overzichtsfoto van de opgraving langs de Molenstraat in 1991. Over het hele opgravingsvlak zijn resten van (post)middeleeuwse bebouwing blootgelegd

Opgravingen aan de Molenstraat

Op de plaats van de nieuwbouw van de bibliotheek en de muziekschool aan de Molenstraat in Breda heeft in 1991 een grootschalig archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Op een oppervlakte van ruim 1500 m^2 werden talrijke oude bewoningssporen door medewerkers van de afdeling archeologie van de gemeente Breda nauwkeurig vastgelegd.

Het onderzoek in 1991 maakt deel uit van een reeks van opgravingen in het zuidoostelijk deel van de binnenstad. Zo werd in het gebied tussen de Molenstraat, de Oude Vest en de St. Janstraat tussen 1980 en 1992 een oppervlakte van ruim 3500 m^2 archeologisch onderzocht. Hiermee behoort het onderzoek in dit stadsdeel tot de grootste opgravingsprojecten die ooit in een Nederlandse stadskern uitgevoerd zijn.

Dankzij deze opgraving aan de Molenstraat weten we nu veel meer van de bewoningsgeschiedenis van dit deel van Breda. Niet alleen werden hier sporen aangetroffen van prehistorische bewoning, maar ook de ontwikkeling binnen dit stadsdeel in de middeleeuwen en later kon worden onderzocht. Talrijke vondsten informeren ons over het dagelijks leven van de vroegere bewoners van Breda. Bovendien vond er tegelijkertijd ook uitgebreid bouwhistorisch onderzoek en archiefonderzoek plaats. Over de eerste resultaten van het archeologisch onderzoek aan de Molenstraat wordt hier verslag gedaan.

De oudste bewoningssporen

Rond de jaartelling woonden er al mensen op de plek waar later de stad Breda zou verrijzen. Het waren boeren die in houten huizen woonden en akkerbouw en veeteelt bedreven. De sporen van hun akkers zijn reeds in 1982 aangetroffen tijdens een opgraving aan de Molenstraat. Dergelijke sporen werden ook bij het onderzoek in 1991 blootgelegd. Deze bestaan uit krassen in de grond die veroorzaakt zijn door een eergetouw. Bij het gebruik van een dergelijk type ploeg wordt de grond niet gekeerd, maar alleen gescheurd.

Ook werd er veel aardewerk teruggevonden. Dit aardewerk dateert uit de IJzertijd (circa 700 voor Christus tot 50 na Christus) en de Romeinse tijd (circa 50 na Christus tot 300 na Christus).

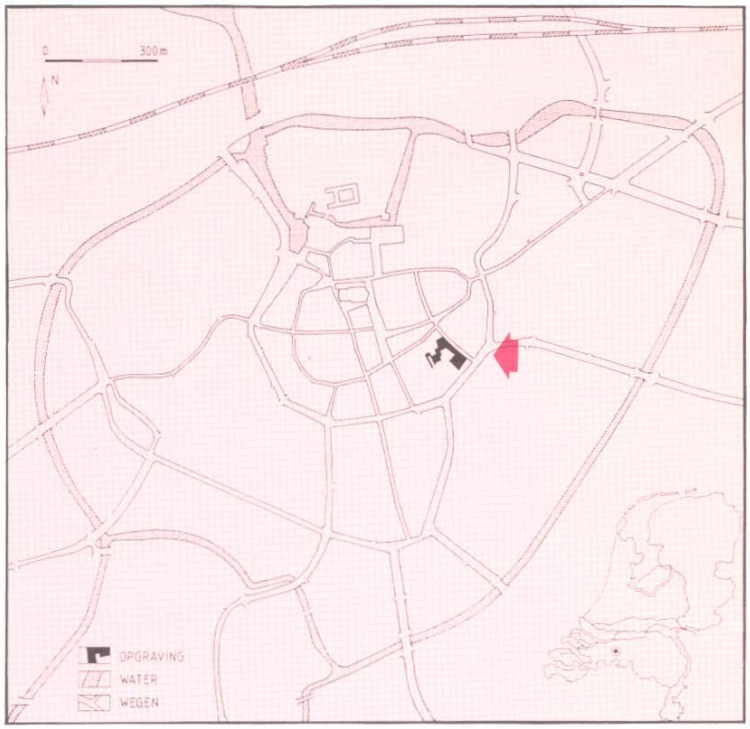

Vereenvoudigde plattegrond van de binnenstad van Breda met aanduiding van de locatie van de opgravingen in de periode 1982-1991

Reconstructie van de situatie ter plaatse van de huidige Molenstraat rond 1300

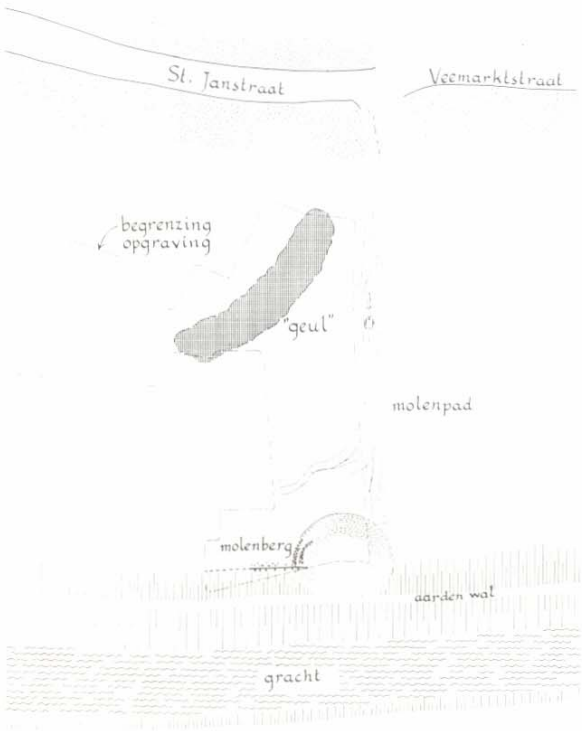

Het bestaat voor het grootste deel uit potten en kommen, die met de hand gevormd zijn.
De randen van dit vaatwerk werden soms versierd met kleine nagelindrukken.
Een bijzondere vondst uit de Romeinse tijd is een fragment van een bronzen kan (2de/3de eeuw na Christus). Oorspronkelijk zat dit onderaan het handvat. Het vertoont een gestileerd aangezicht van een man. Een dergelijke kan is geïmporteerd en moet een kostbaar bezit zijn geweest.
De opgraving aan de Molenstraat heeft duidelijk gemaakt dat daar rond de jaartelling akkerbouw werd bedreven. Sporen van huizen zijn hier niet aangetroffen. Waar die wel gelegen hebben, is nog niet helemaal duidelijk.

Wel werd er in 1986 bij een andere opgraving, namelijk die op de hoek van de Boschstraat en de Vlaszak, een waterput aangetroffen. In deze put - een uitgeholde boomstam - bevond zich een grote hoeveelheid Romeins aardewerk. De bewoningssporen uit de IJzertijd en Romeinse tijd zijn voor een groot deel uitgewist door grondverstoringen die het gevolg waren van bouwactiviteiten in de middeleeuwen en later.

Na de Romeinse tijd is er op de plaats van het huidige Breda geen bewoning tot aan de 11de/12de eeuw. Dan beginnen zich hier weer mensen te vestigen en ontwikkelt Breda zich tot de stad zoals we die nu kennen.

De Middeleeuwen

In schriftelijke bronnen wordt Breda voor het eerst in de 12de eeuw vermeld. De oudste bewoningskern lag vermoedelijk in de buurt van het kasteel en de Grote Kerk. De resultaten van archeologisch onderzoek wijzen echter uit dat hier waarschijnlijk reeds in de 11de eeuw sprake van bewoning was. Het opgravingsterrein aan de Molenstraat lag buiten deze eerste nederzetting. Van deze oudste middeleeuwse bewoningsfase is tijdens de opgraving praktisch niets teruggevonden. Dit gebied dat eeuwen daarvoor ontgonnen was door vroegere bewoners, was in de loop der tijden veranderd in een woest heidegebied. Het werd opnieuw ontgonnen en er werd hier tijdelijk akkerbouw bedreven.

De oudste middeleeuwse sporen van bewoning in dit gebied treffen we aan achter het voormalige Huis Ocrum (huidige St. Joostcomplex). Dit pand ligt aan de St. Janstraat. Deze straat vormde met de Veemarktstraat één van de assen waarlangs de nederzetting zich in de 13de eeuw ontwikkelde. Opvallend zijn de brede, blokvormige percelen aan de zuidzijde van de St. Janstraat. Naast deze percelen liepen smalle paden waarlangs de bewoners van de St. Janstraat hun achtererven konden bereiken. De Koevoet is nog een restant van een dergelijk pad. Vanuit de St. Janstraat, de noordelijke begrenzing van het opgravingsterrein, is het gebied ten zuiden hiervan in ontwikkeling genomen.

Aan de zuidzijde van het opgravingsterrein bevond zich oorspronkelijk een aarden wal. Deze liep evenwijdig aan de Oude Vest. De wal is waarschijnlijk aangelegd in de tweede helft van de 13de eeuw en diende voor de verdediging van de opkomende, jonge stad. De wal werd in 1983 onderzocht tijdens een opgraving op de hoek van de Molenstraat en Oude Vest. Toen werden ook de resten teruggevonden van een kunstmatig aangelegde heuvel, die zich voor een deel op de wal bevond. Op deze heuvel heeft oorspronkelijk een molen gestaan die eigendom was van de heren van Breda. Sporen van deze molen werden echter niet teruggevonden.
De Molenstraat gaf oorspronkelijk toegang tot het erf van de molen en ontleent hieraan haar naam. In die tijd was nog niet zo zeer sprake van een straat (bebouwing verschijnt pas in de loop van de 14de eeuw), maar eerder van een zandpad.
De oudste middeleeuwse vondsten van de opgraving aan de Molenstraat dateren uit de 13de eeuw. Het gaat hierbij voornamelijk om aardewerk dat voor een groot deel afkomstig is uit de vulling van een gegraven waterloop. Dit aardewerk bleek voor een groot deel geïmporteerd te zijn uit verschillende streken: het Rijnland, de Maasstreek en Vlaanderen. Langs de Molenstraat is dan nog geen sprake van bebouwing. Die komt er pas in de loop van de 14de eeuw.

(Post)middeleeuwse bebouwingsresten langs de Molenstraat, opgraving 1991

Reconstructie van middeleeuwse bebouwing op basis van de teruggevonden funderingen en overige bouwfragmenten

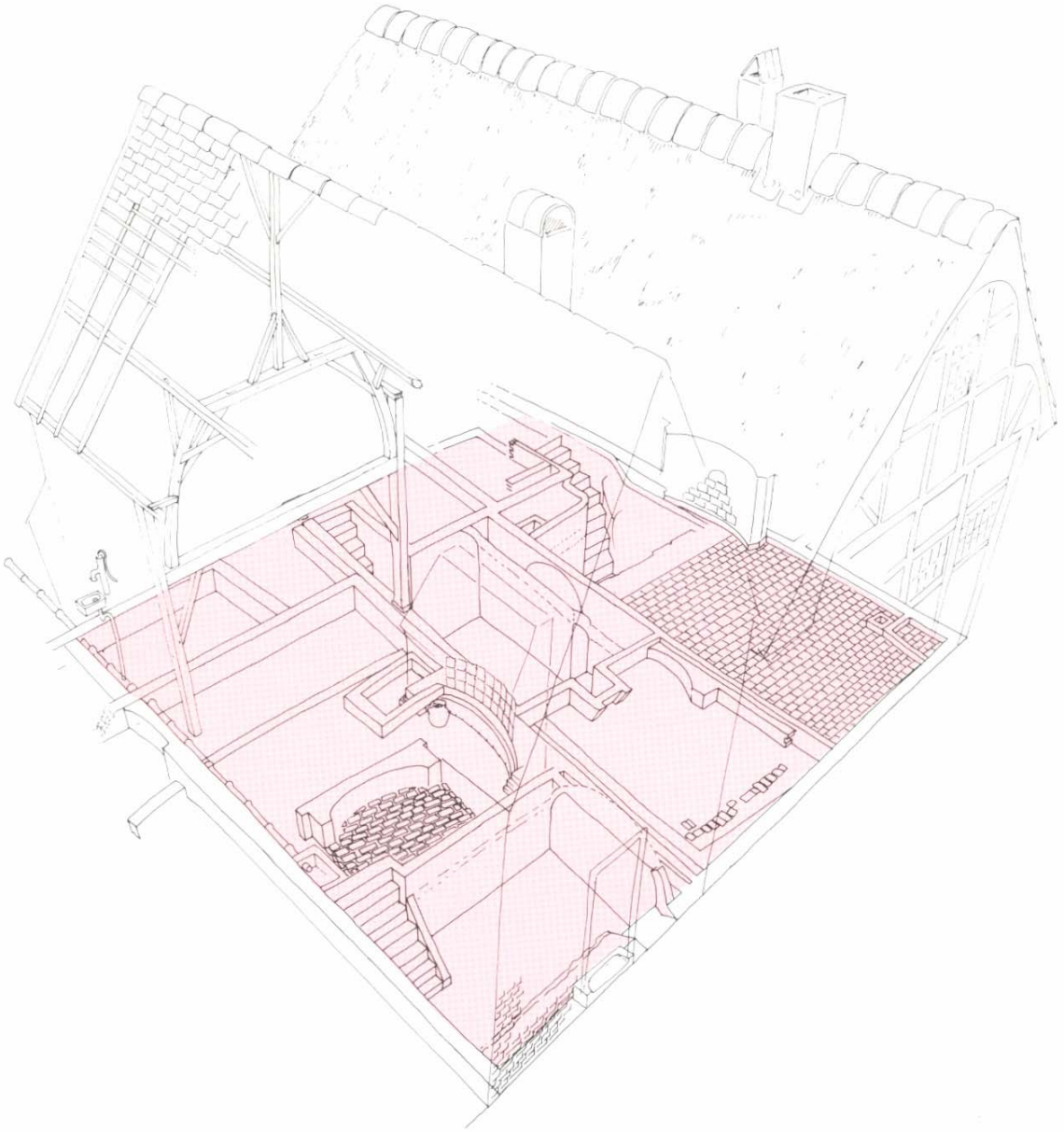

Vlak voor de eerste bebouwing aan de Molenstraat werd de aarden wal vervangen door een stenen stadsmuur met poorten. De Molenstraat werd nu een doorgangsweg. Aan het eind ervan stond namelijk de Gevangenispoort, waardoor mensen de stad konden verlaten. Uiteraard stimuleerde deze ontwikkeling de bebouwing langs de Molenstraat. Het archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat de eerste huizen daar bestonden uit kleine, rechthoekige eenkamerwoningen. Het oudste huis van de straat is het pand Molenstraat nummer 22.
Deze woning stond op een breed, blokvorming perceel, waaromheen spoedig nieuwe huizen verrezen. In het begin lagen die huizen verspreid, maar in de loop van de 15de eeuw begonnen deze zich te concentreren vanwege de toenemende bevolking.
De fundering van de huizen bestond uit bakstenen muurtjes. De opbouw was aanvankelijk van hout en vlechtwerk dat met leem werd aangesmeerd. In dergelijke "vakwerk"-huizen zaten lemen vloeren met in het midden een haardplaats. De haard is lange tijd de belangrijkste plek in huis geweest. Het was niet alleen een warmte- en lichtbron, maar diende tevens als kookgelegenheid. De rook verdween door een gat in het dak boven de haard. Van een schoorsteen was toen nog geen sprake.

De Nieuwe tijd

Na de middeleeuwen vinden allerlei veranderingen plaats rond de Molenstraat. De stadsbrand van 1534 legt een groot deel van Breda in as. Ook een aantal huizen aan de Molenstraat, vooral die aan de noordzijde, en het Huis Ocrum aan de St. Janstraat gaan in vlammen op. De brandlagen met resten van middeleeuwse huizen werden als stille getuigen van deze ramp tijdens de opgraving aan de Molenstraat teruggevonden.

De restanten van de tabakspijpenoven tijdens de opgraving in 1991

Korte tijd na de stadsbrand wordt het terrein aan de Molenstraat volgebouwd met huizen, die nu geheel in steen worden opgetrokken. In de daarop volgende eeuwen worden de huizen voortdurend uitgebouwd en verder gedeeld in kleinere ruimten en kamers. Dit komt omdat mensen steeds meer behoefte kregen aan privacy en comfort.

In dit deel van de stad zijn vooral eenvoudige ambachtslieden woonachtig. Dit laatste blijkt niet alleen uit archiefonderzoek, maar ook uit het archeologisch onderzoek. Zo is onder meer het produktie-afval van een beenbewerker teruggevonden.

Van groot belang is de vondst van een 17de eeuwse oven van een pijpenmaker. Nooit eerder is in Nederland iets dergelijks aangetroffen en opgegraven. Ook misbaksels van de uit witbakkende klei vervaardigde tabakspijpen zijn hierbij gevonden, evenals fragmenten van de binnenwand van de oven. Een deel van deze kleipijpen zijn van een merk met de initialen van de pijpemaker voorzien (de letters: "SB"). Archiefonderzoek heeft duidelijk gemaakt dat een Engelse soldaat, Samuel Broen, dergelijke pijpen rond 1650 aan de Molenstraat heeft vervaardigd. Dit laatste is een fraai voorbeeld van hoe de archeologische en historische bronnen elkaar kunnen aanvullen.

Afval als historische bron

Tijdens de opgraving aan de Molenstraat zijn talrijke afvalkuilen, beerputten en waterputten aangetroffen. Hierin zaten veel gebruiksvoorwerpen waarvan de datering uiteenloopt van de 14de tot en met de 19de eeuw. Naast aardewerk werden ook voorwerpen van glas, hout, been, leer en metaal gevonden.
Het gaat hierbij hoofdzakelijk om afval dat door de vroegere bewoners weggegooid is.
Juist door dit afval te bestuderen kunnen archeologen kennisnemen van het dagelijks leven in het verleden.
Niet alleen kan een beeld verkregen worden van het huisraad uit vervlogen eeuwen, maar men

Enkele voorbeelden van weggeworpen en teruggevonden 'afval': ceramiek, glas, ijzeren gereedschap en een pijpaarden beeldje

kan aan de hand van het afval ook vaststellen of men met een arm of rijk huishouden te doen heeft. Bovendien geven gebruiksvoorwerpen ook informatie over de technische kennis en handelscontacten in het verleden.
Behalve het "gewone" huisraad als aardewerk en glas, werden er ook resten van kleding en schoeisel teruggevonden. Ook werd er kinderspeelgoed aangetroffen: knikkers, bikkels, een vogelfluitje en een snorrepot.
Een snorrepot is een bot met een gat erin, waardoor een touw tot een lus wordt geknoopt. Wanneer de uiteinden van het touw strak getrokken worden, gaat het botje draaien en brengt het een zoemend geluid voort.

Een heel bijzondere vondst is een fragment van een 18de-eeuwse (bad)spons. Sponzen werden vanuit het Middellandse-zeegebied geïmporteerd. Ze hadden veel toepassingen; ze werden als badspons, soms zelfs als toiletpapier gebruikt. Heelmeesters gebruikten ze wel voor het stelpen van bloedingen.

Ecologisch onderzoek

Tijdens de opgraving aan de Molenstraat werden niet alleen gebruiksvoorwerpen gevonden en gedocumenteerd. Ook botten, pitten en zaden werden zorgvuldig verzameld. Deze zoölogische en botanische resten kunnen ons veel leren over de voeding van de voormalige bewoners. Zo werden naast granen ook vruchten genuttigd, zoals pruimen, kersen, perziken en druiven. Niet alleen het vlees van rund, varken en schaap, maar ook dat van vogels en vissen kwam op de menulijst voor.

Aan de hand van het onderzoek van ecologische resten kan ook informatie verkregen worden over de ontwikkeling van het natuurlijk milieu in het verleden. Bovendien kan men vaak aan de hand van botonderzoek vaststellen aan welke ziekten dieren (maar ook mensen) geleden hebben. De studie van botmateriaal is ook van belang om de slachtleeftijd, de slachtmethode en de vleesopbrengst vast te stellen. Dergelijke gegevens ontbreken doorgaans in geschreven bronnen, maar leveren een belangrijke, aanvullende informatie over het dagelijks leven in het verleden. →

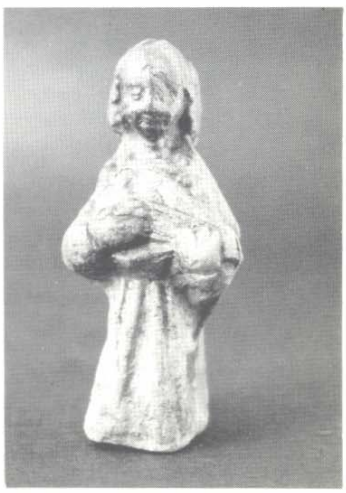

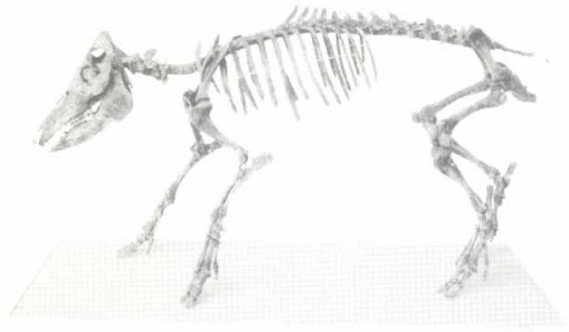

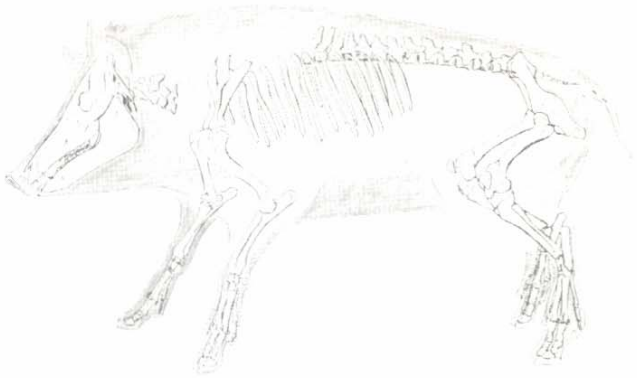

Foto van een gereconstrueerd skelet van een jong varken, teruggevonden in een 14de-eeuwse waterput, daarnaast een 'aangeklede' reconstructie

Een opmerkelijke vondst aan de Molenstraat is het complete skelet van een 14de-eeuws varken dat in een tonput werd aangetroffen. Het was ongeveer een half jaar oud toen het stierf en zijn botten dragen geen slachtsporen.

Het onderzoek heeft uitgewezen dat dit middeleeuws varken zowel kenmerken van het wilde zwijn als het huidige varken bezit. Het dier is waarschijnlijk een natuurlijke dood gestorven, waarna zijn kadaver in de put is gegooid.

Huizen en bouwmaterialen

Breda bezit geen echte middeleeuwse woonhuizen meer. Dankzij bouwhistorisch onderzoek worden af en toe wel middeleeuwse resten aangetroffen. Ook het archeologisch onderzoek vormt een belangrijke informatiebron voor middeleeuwse bebouwing en huizenconstructie. Bij de opgraving aan de Molenstraat zijn verschillende bouwmaterialen aangetroffen. Naast fragmenten van lemen wanden en rieten dakbedekkingen werden bakstenen, daktegels, dakpannen en plavuizen teruggevonden. In de 14de eeuw waren de woonhuizen nog voor een belangrijk deel opgetrokken in hout met vlechtwerkwanden die met leem werden bestreken. In de loop van de 15de eeuw werden er steeds meer stenen huizen gebouwd.

In een van de middeleeuwse funderingen van een woonhuis aan de Molenstraat waren fraaie kapitelen verwerkt. Dat was ongetwijfeld sloopafval, afkomstig van een belangrijk gebouw elders in Breda. Mogelijk dat deze kapitelen toebehoorden aan de voorloper van de huidige Grote Kerk van Breda. Ook werden tijdens de opgraving grote brokken tufsteen gevonden. Tufsteen komt uit het Duitse Eifelgebied en werd rond 1200 gebruikt als bouwmateriaal voor belangrijke gebouwen, zoals kerken en kastelen.

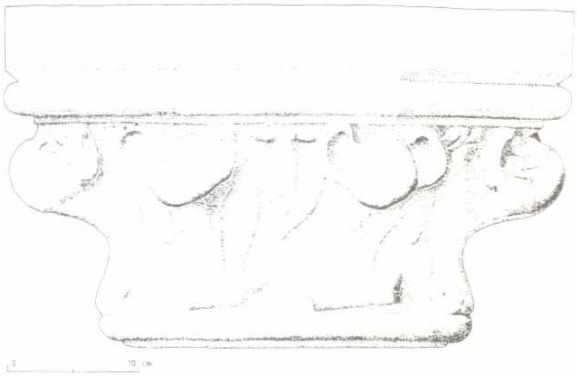

Tekening van een middeleeuws kapiteel dat werd aangetroffen in een fundering van een van de huizen langs de Molenstraat

Pijpmakers in Breda

De uit witbakkende klei vervaardigde tabakspijpen worden vaak "Goudse pijpen" genoemd. Dit is niet juist, want ook in veel andere Nederlandse steden waren in de 17de en/of 18de eeuw pijpenmakers werkzaam. Dit laatste geldt ook voor Breda, gezien de vondst van de pijpenoven aan de Molenstraat en de talrijke misbaksels van pijpen.

Afval van de 17de-eeuwse pijpenproduktie in de Molenstraat

Rond 1600 was het gebruik van tabak in Nederland bekend. De vroegste rookpijpen waren uit Engeland afkomstig, maar werden spoedig ook in de Republiek gemaakt. De eerste generatie pijpenmakers was uit Engeland afkomstig. Vaak waren dit van oorsprong soldaten die met troepen van de graaf van Leicester naar de Nederlanden waren gekomen.
De pijpenmakers vestigden zich meestal aan de rand van de oude stadskernen. Deze locatie heeft te maken met het brandgevaarlijke beroep dat ze uitoefenden. Ook de aanwezigheid van water was van groot belang voor de aan- en afvoer van hun grondstoffen, brandstoffen en produkten. De locatie van de pijpenmaker(s) aan de Molenstraat (nabij de stadsmuur en Oude Vest) stemt met dit beeld overeen.

De vondst van de pijpenoven aan de Molenstraat is zonder meer uniek te noemen. Nooit eerder werd in Nederland een dergelijke oven opgegraven. Ook het type oven lijkt voor Nederland bijzonder te zijn. Het betreft een zogenaamde muffle-oven. Dit is een dubbelwandige oven waarbij de kleipijpen in de binnenkamer geplaatst werden. Fragmenten van de wand van deze binnenkamer en de ovenfundering met stookgang werden bij het archeologisch onderzoek aan de Molenstraat teruggevonden.

De tabakspijpen die in het midden van de 17de eeuw in deze oven gebakken zijn, zullen hoofdzakelijk in de stad en de omgeving van Breda gebruikt zijn. Over de afzetgebieden en produktietechnieken van kleipijpen is echter nog veel onbekend. De resultaten van het archeologisch onderzoek aan de Molenstraat stellen ons in staat een deel van dergelijke vragen te beantwoorden.

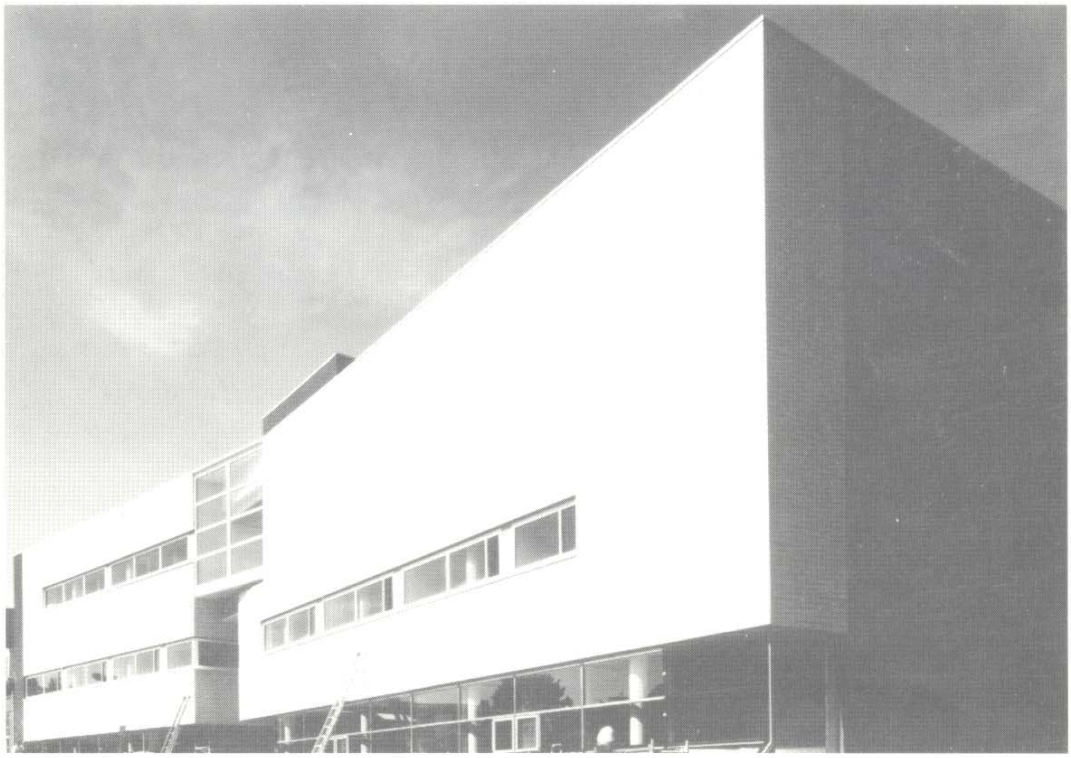

Foto van de nieuwe bibliotheek en muziekschool in het centrum van Breda. Het gebouw is in september 1993 officieel in gebruik genomen

Colofon
TEKST:
A. Carmiggelt /
G. van den Eynde
FOTO'S:
D. Hoeks
R. de Wit
TEKENINGEN:
J.E. Dilz,
Th. de Jong
ONDERZOEK:
Sector cultuur,
afd. Archeologie
VORMGEVING:
J.O.S. Breda
DRUK:
Van den Wijngaard
1993
oplage 2000